

Padovalı Marsilius'da Din-Siyaset İlişkisi *The Relationship of Religion and Politics in Marsilius of Padua*

Mesut DÜZCE*

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religion Sciences, Van /Turkey.
mesutduzce@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8599-390X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
30/01/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
08/03/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
31/03/2022

Atıf: Düzce, M. (2022). Padovalı Marsilius'da din-siyaset ilişkisi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 55, 189-202

Citation: Düzce, M. (2022). The relationship of religion and politics in Marsilius of Padua. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 55, 189-202

Öz

Bu çalışma modern siyasi düşüncenin öncüleri arasında yer alan Padovalı Marsilius'un din ve siyaset arasındaki ilişkilere dair düşüncelerini ele almaktadır. Marsilius'un bu çerçevedeki fikirleri modern siyaset düşüncesinin başlangıç aşamalarından biri olarak kabul edilir. Çünkü o, çok erken sayılabilecek bir dönemde, on dördüncü yüzyılda, siyasi ve dünyevi alanı din dışı bir bağlamda temellendirme girişiminde bulunmuştur. Marsilius, din ve siyaset ilişkisinde dinî otoritenin lehine olan kendi döneminin mevcut anlayışına karşı çıkmıştır. O, dünyevi konularda seküler otoriteyi tek yetkili ve meşru güç olarak kabul etmiştir. Dinî otoritenin dünyevi alanda düzenleyici güç olma iddiasını ise hak gaspı olarak görmüştür. Ona göre, ruhban sınıfı seküler iktidarın düzenlediği ve yönettiği toplumsal yapının unsurlarından herhangi biridir ve bir ayrıcalığı söz konusu değildir. Ruhban sınıfının dünyevi güç iddiası yetki aşımıdır ve nihai amaç olan toplumsal barış için en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Seküler iktidar, gerekirse meşru zorlayıcı gücünü de kullanmak suretiyle ruhban sınıfını kontrol ederek bu tehditi bertaraf etmek durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, Padovalı Marsilius, din - siyaset ilişkisi.

Abstract

This study deals with the thoughts of Marsilius of Padua, one of the pioneers of modern political thought, on the relations between religion and politics. The ideas of Marsilius in this framework are considered as one of the beginning stages of modern political thought. Because Marsilius, in the fourteenth century when can be considered too early, attempted to base the political and worldly realm in a non-religious context. Marsilius opposed the current understanding of his time, which was in favor of religious authority in the relationship between religion and politics. He recognized secular authority as the only authoritative and legitimate power in worldly matters. He saw the claim of religious authority to be a regulatory power in the worldly realm as a usurpation of rights. According to him, the clergy is any of the elements of the social structure organized and governed by the secular power and has no privileges. The clergy's claim to worldly power is an overstepping of authority and poses the greatest threat to social peace, which is the ultimate goal. The secular power has to eliminate this threat by controlling the clergy, if necessary, by using its legitimate coercive power.

Keywords: Sociology of religion, Marsilius of Padua, religion - politics relations.

Giriş

Padovalı Marsilius, din ve siyaset ilişkisine dair teorisini meşhur eseri Defensor Pacis'de geliştirmiştir. Ancak bilindiği üzere, dinî ve dünyevi alan arasındaki çatışma ve bu çatışmanın nasıl giderilebileceğine ilişkin düşünme faaliyeti, her zaman aynı yoğunlukta olmasa da, yüzyıllardır devam etmektedir. Dolayısıyla Marsilius, burada nirengi noktası değildir. Üstelik kimi yorumlar, Marsilius'un iktidar sorunlarını ele alırken Ortaçağ'ın düşünsel kalıplarının dışına çıkmadığını ancak geliştirdiği fikirlerle modern devlet kuramına giden yolu açtığını ileri sürmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2013: s. 52). Bununla birlikte, Marsilius'un manevi ve dünyevi güç arasındaki ilişkiyi ele alışı pek çok düzeyde ses getirmiştir.

Yaşadığı dönemin geleneksel anlayışı, dinî otoriteyi ilahi kaynaklı olduğu gerekçesiyle en üstün otorite ve dünyevi makamların yargı yetkisinin dışında kabul ediyordu. Bu anlayış dünyevi alanı bütünüyle dinî alana tabi kılmayı gerektirmekteydi. Ancak Marsilius bu meseleyi metafizik alanın dışında görerek onu dünyevi bir temelde ele almaya teşebbüs etmiştir. Ayrıca, Marsilius, eserinde dünyevi alanla manevi alan arasında izah gerektirmeyecek netlikte bir ayırım yapmış ve bu yönüyle de modern zamanların habercisi olarak görülmüştür. Bununla birlikte, bir 14. yüzyıl düşünürü olan Padovalı'nın fikirleri kendisinden çok sonra, son iki yüzyılda, artan bir ilgiye mazhar olmuştur (Ebenstein, 2009: s. 160). Bu çalışma da, din ve seküler iktidar arasındaki ilişkinin temel tema olarak işlendiği bu eserde ileri sürülen fikirlere odaklanmaktadır. Marsilius'un çalışmalarına son zamanlarda artan ilgi de genellikle bu çerçevede olmaktadır. Marsilius'un düşüncelerinin önemi ve bu çalışmaya konu olmasına değer kılan husus onun teorisinin, bugün hala yoğun tartışmalara konu olan bir meseleyi, oldukça özgün bir şekilde daha 14. yüzyıl Avrupa vasatında ciddi bir biçimde el almış olmasından ileri gelmektedir.

Toplumun artık sadece belirli bir inanca sahip olan insanlardan oluşmaması ve aynı dinî inancı paylaşanların farklı dinî yorumlar benimsemesi gerçeği iktidarın tercihleriyle halkın tamamının tercihleri arasında her zaman birebir bir uyumun olmadığını göstermektedir. Bu nedenle Marsilius'a göre, toplumsal barışın ve refahın gerçekleştirilebilmesi için siyasi iktidarın dinden bağımsız olması ve bütün toplumsal kesimleri vatandaşlık düzeninin bir parçası haline getirmek bir zorunluluk arz etmektedir.

1.Seküler Siyasi Alan ve Dinî Alan

Din ve seküler devlet arasındaki ilişki Marsilius'un Defensor Pacis'inin esas konusunu teşkil etmektedir. Barışın Savunucusu olarak Türkçeye çevrilebilecek bu eserde, Marsilius kamu düzeninin nasıl sağlanabileceğine odaklanmakta ve onun nedenlerini sıralamaktadır (Marsilius, 2006: s. 3-4). O, kendi döneminin sosyal, kültürel ve dinî yapısı göz önünde bulundurulduğunda, oldukça radikal görüşler ileri sürmüştür. Alexander D'entrèves'in aktardığına göre Charles H. McIlwain, Marsilius'un metni için şöyle yazmıştır:

Defensor Pacis'den önce, hükümetin seküler bir niteliğe sahip olması gerektiğini ileri sürenler yalnızca savunmacı bir pozisyon almakla yetindiler; bu, Hıristiyanlığın hakimiyetini ve Papa'nın "kilise hükümdarı" olarak herkes üzerinde nihai ve yüce otorite olduğunu iddia eden bir ruhban saldırganlığı karşısında mantıksal olarak savunulamazdı. Defensor Pacis'in büyük önemi, onda laik devletin ilk kez sadece teorik bir üstünlükle elde edilebilecek pratik bir eşitlik talep etmesi gerçeğinde yatmaktadır. Aşırı papacılar tarafından devlet, bir süredir Kilise'nin bir alt birimi olarak görülüyordu. Defensor, süreci tersine çeviren ve Kilise'yi dünyevi meselelerle ilgili tüm meselelerde devletin bir dairesi olarak gören ilk kitaptır (D'entrèves, 1959: s. 46).

Marsilius, Defensor'un amacını çalışmasının giriş bölümünde ortaya koymuştur. Marsilius'a göre, insanlığın en büyük başarısı barışa ulaşmaktır. Barış, onun için, sadece bir ideal değil iyi düzenlemiş bir sivil rejimin de ön koşuludur. Ancak papalığın siyasi alana ilişkin hak iddiasında bulunması ve tüm sivil yapılara sızmaya ve onları kontrol etmeye çalışması, Marsilius'un tasavvur ettiği barış idealini ciddi bir biçimde tehdit etmektedir (Marsilius, 2006: s. 5-6). Marsilius, tüm kötülüklerin nihai nedeni olarak gördüğü bu tehditi bertaraf etmenin ve otoritenin uygun temellerini ve işlevlerini ele almayı çalışmasının amacı olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda çalışmasını, üç temel bölüm şeklinde organize etmiştir. Birinci bölümde insanın doğasını, özünü

ve onunla ilişkili olan kuralları yani devlet problemini el alırken, ikinci bölümde ise kilisenin özüne, doğasına, yöntemine ve gücüne yani din problemine odaklanmaktadır. Üçüncü bölümde ise bu iki temel bölümde ulaştığı sonuçların bir özeti sunulmaktadır. Temel tartışma elbette, çalışmanın ikinci bölümünde sergilenmekte ve Marsilius'un düşüncesi de burada açığa çıkmaktadır. Marsilius burada hem dinsel örgütlenmenin özüne, hem de devletin gücüne ilişkin öğretilerine yer vermektedir. Bu bağlamda, Defensor'un merkezi teması papalık yönetiminin dünyevi alana müdahale etmesinin toplumun barışını ve insan mutluluğunu tehdit ettiğidir (D'entrèves, 1959: s. 51-53; Güngör, 2011: s. 329-330; Moreno-Riaño ve Nederman, 2012: s. 117).

Bu durumu bertaraf etmenin yolu olarak da Marsilius, dinî ve politik/devlet işlevlerinin ve makamlarının ayrılmasını hayati derecede önemli bir unsur olarak görmektedir. Ona göre ne seküler alanda ne de dinî alanda siyasal ve dinî otoriteler arasında bir örtüşme olmalıdır. Başka bir ifade ile, ne din adamları devletin yönetiminde ne de devleti yönetenler dinî alanın düzenlenmesinde söz sahibi olmalıdır (Marsilius, 2006: s. 198). Buna karşın, Kilise ve papalık kendi alanlarının dışına çıkarak dinî alanın yanı sıra seküler alanı da kontrol etmek istemektedirler. Çünkü Kilise "mutlak/eksiksiz güç"e (plenitudo potestatis) sahip olduğunu iddia etmekte ve bu güç, eksiksizliğinin bir gereği olarak, sadece uhrevi alanı değil dünyevi alanı da kapsamaktadır. Papa Gregory VII "mutlak güç" doktrinini 27 maddede formüle etmiştir. Bu maddelerden konumuzla ilgili olanları şu şekilde sıralamak mümkün:

Md. I. Roma Kilisesi yalnızca Tanrı tarafından kuruldu.

Md. VII. Yalnızca Papa emperyal simgeler kullanabilir.

Md. IX. Papa hükümdarların ayaklarını öptüğü tek insandır.

Md. XII. Papa imparatorları tahtından indirebilir.

Md. XVIII. Papa'nın kararını kimse gözden geçiremez, ama o herkesin kararını gözden geçirebilir.

Md. XIX. Papa'yı kimse yargılayamaz (Mairet, 2011: s. 217).

Marsilius'un da çağdaşı olan bir başka papa Boniface ise 1296 tarihindeki papalık fermanında ruhbanlığın üzerinde herhangi bir gücün bulunamayacağını, "rahipler ve onların malları üzerinde" hüküm sahibi hiçbir dünyevi otoritenin olamayacağını ifade etmiştir. Bunun aksini iddia etmek, kiliseyi ya da rahipleri herhangi bir şekilde vergi vermeye zorlamak aforoz sebebidir. Bu fermana göre "bir kılıç diğerinin altında olmalıdır, dünyevi otorite ruhani olana tabi olmalıdır." Ruhani otorite en yüksek iktidar gücünü temsil ettiği için dünyevi iktidar üzerinde hüküm verme yetkisine sahiptir. Dolayısıyla eğer en yüksek dünyevi iktidarı temsil eden imparator ya da kral hataya düşerse ruhani otorite tarafından yargılanacaktır. Ancak tersi söz konusu olursa, yani en yüksek ruhani otoriteyi temsil eden Papa yanılır ya da hata yaparsa onu hiçbir dünyevi makam yargılayamaz. "Çünkü onun otoritesi ilahidir." Ferman, "biz bu sebeple, ilan ediyor, yani tanım getiriyor ve telaffuz ediyoruz ki, insan olarak yaratılmış herkes için, hep birlikte Roma'daki Papa'ya tabi olmak bir gerekliliktir" cümlesiyle sona ermektedir (Ebenstein, 2009: s. 145-146).

Marsilius'a göre, Kilise'nin "mutlak güç" ısrarı, kendisini dünyevi yasaların ve yargının üzerinde konumlandırması ve papanın ruhani otoritesinin üstünlüğü gibi iddialara dayanarak dünyevi alanı kontrol etme isteği ve amacı sürdüğü müddetçe toplumsal barışı yakalamak imkansızdır (Ağaoğulları ve Köker, 2013: s. 69). Kilise manevi otoriteye sahiptir ancak, bununla yetinmeyerek, dünyevi iktidarı da uhdesine almak istemektedir. Dünyevi iktidar ise zorlayıcı güç niteliğini içkindir. Çünkü burada bireylere fiziksel olarak empoze edilebilen yasal talimatlar söz konusu ve bunlar doğası gereği manevi ve uhrevi alana değil, bu dünyaya aittirler. Dolayısıyla Marsilius, zorlayıcı güç niteliğine sahip olan politik/dünyevi otorite ile bu özelliğe sahip olmayan dinî/ahlaki otorite arasında net bir ayırım yapmaktadır. O, dinî otoritelerin manevi otoriteye sahip olması gerektiğini

¹Bir 14. yüzyıl düşünürü olarak Marsilius, elbette, modern bir anayasal devlet kavramına sahip değildir. Bununla birlikte, bugün devlet diye bildiğimiz olgunun premodern ve modern karşılıkları arasında Marsilius'un teorisinde yapılan net ayırım ön açıdır. Dolayısıyla Marsilius, evet, modern bir kavram olarak "devlet"ten bahsetmiyor – aksini iddia etmek anakronizme düşmek olur – bunun yerine o dönemin muadil kavramı olan civitas'a (bazen de regnum'a) atıfta bulunmaktadır. Civitas sözcüğü siyasal boyutu da olan sivil toplum anlamına gelmektedir. Konuyla ilgili literatürde, Marsilius'un teorisinde onun geniş anlamda "devlet" sözcüğüyle karşılandığı ifade edilmektedir. (Bkz. Ağaoğulları & Köker, 2013: s. 57) Marsilius civitas kavramı ile modern devletin neredeyse tamamen gelişmiş bir pre-modern versiyonunu tanımlamaktadır (Koch, 2013: s. 126). Bu nedenle, Marsilius'un teorisindeki civitas kavramının karşılığı olarak bu metinde de "devlet" sözcüğü kullanılmaktadır.

ancak zorlayıcı niteliğe sahip olan dünyevi iktidarın dışında tutulması ve manevi alanın dışındaki konularda da dünyevi iktidara tabi olması gerektiğini düşünür. Aksi halde, yani Kilise'nin bu dünyaya ait zorlayıcı iktidar iddiasını gerçekleştirmediği durumda, ahlaki (dinî) ve zorlayıcı (politik) otoriteler arasındaki ayırım ilkesi ihlal edilmiş olur. Sonuç olarak, Marsilius Kilise otoritesinin zorlayıcı olmaması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü dinî otorite ile devletin zorlayıcı otoritesi arasındaki kesin olması gereken ayırımı yok etmek; şiddet, çatışma ve hatta iç savaş gibi sonuçların ortaya çıkmasına sebep olur. O zaman temel soru bu problemin üstesinden nasıl gelineceğidir. Marsilius da devletin otoritesini ve sivil alanın bağımsızlığını tehlikeye atmadan din ve dinî otoritelerin devletin siyasi ve sosyal yapılanmasında nasıl bir konuma sahip olması gerektiği sorunsalı üzerinde durur. Vardığı çözüm ise din görevlilerinin vatandaşlık düzeninin bir parçası haline getirilerek laik alana entegre edilmesi ve faaliyetlerinin dinî alanla sınırlı tutulmasıdır. Marsilius'un teorisinde ruhban sınıfı, tıpkı devletin siyasi bütünlüğünü oluşturan diğer organlar gibi siyaset tarafından yönetilmesi gereken devletin bir parçasından başka bir şey değildir (D'entrèves, 1959: s. 69). Bununla Marsilius aynı anda iki temel hedef gözetmektedir (Koch, 2013b: s. 128). O, bir taraftan, din adamlarının herhangi bir ceza korkusu yaşamaksızın dünyevi işler yapmalarına izin veren iki ayrı ama çatışan yargı yetkisini ortadan kaldırmayı amaçlamakta (Marsilius, 2006: s. 218) ve bu hamleyle dinî otoritelerin yetkilerini devletin siyasi otoritesini baltalamak için kullanamayacaklarını teminat altına almak istemektedir. Diğer taraftan, Marsilius, devleti kontrol edenlerin, kendi inançlarını uygulamak için devletin zorlayıcı gücünü kullanamayacakları ve dini kontrol edenlerin de devletin zorlayıcı gücünü kendi amaçları için kötüye kullanamayacakları bir yapı kurmak istemektedir. Din adamları, elbette, vatandaşlar ve bu nedenle, her vatandaş gibi, kamusal tartışmalara katılabilirler ancak onların siyasi görevlerde bulunmamaları gerekmektedir. Dahası Marsilius, din adamlarının kendi görevlerini gerektiği şekilde yerine getirebilmelerini sağlamak için, fiziksel emek de dahil olmak üzere, onların tüm dünyevi çabaların dışında tutulmaları gerektiğini ileri sürmektedir (Marsilius, 2006: s. 294). Marsilius'un dinî ve siyasi alanlar arasında yapmış olduğu bu net ayırım, günümüz liberal toplumların bile birçoğundan daha radikal bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir.

Rahipler, kendileri üzerinde bağlayıcı ve yaptırım gücüne sahip herhangi bir dünyevi otoriteyi tanımadıkları için ceza korkusu olmaksızın hareket edebileceklerini ve tasarrufta bulunabileceklerini varsayıyorlardı. Üstelik dünyevi güç iddiasında buldukları için cezalandırma mercii olarak da ruhban sınıfını işaret etmektedirler (Marsilius, 2006: s. 152). Ancak Marsilius'a göre, tek meşru cezalandırma mercii yasa gereği zorlayıcı gücü elinde bulunduran dünyevi iktidardır. Dolayısıyla, yasalara aykırı davranan bireyleri cezalandırmak sadece seküler devletin sorumluluğundadır. Bu konuda Kilise ya da başka bir kurum söz hakkına sahip değildir. Ancak bu prosedürün gerçekleşmesi Kilisenin seküler toplumla bütünleşmesine bağlıdır. Ona göre, bir hükümdar, bir topluluk veya herhangi bir kişi üzerinde kendisinin tam güç sahibi olduğunu iddia eden bir rahip veya piskopos, herhangi bir ahlaki gerekçe göstermeden ve kutsal metinlere aykırı bir biçimde kör cehalet içinde hareket edebilir. Yasal çerçeve içinde hareket eden bütün seküler yöneticiler, gerekirse güç kullanarak bu duruma son vermek zorundadırlar (Marsilius, 2006: s. 357-358). Rahip, yönetim sistemi içerisinde herhangi bir yasal statüye ve ona uygun düşen bir yetkiye sahip değildir, çünkü yöneticinin görevi ile rahiplik görevi arasında açık bir ayırım vardır. Hiçbir hükümdar ya da yönetici rahip olmamalıdır ve aynı şekilde hiçbir rahip ya da piskopos da yönetici olmamalıdır (Marsilius, 2006: s. 198). Marsilius'un bu anlayışı, örtüşen ya da çakışan otoritelerin kafa karışıklığı yarattığı ve adaletsizliklere neden olduğu ilkesine dayanmaktadır (Koch, 2012b: s. 173). Bu nedenle, Marsilius'un anlayışında din adamları herhangi bir siyasi yapının parçaları ya da temsilcileri olamazlar.

Marsilius'un papalık ya da ruhban sınıfının siyasi/dünyevi alan müdahalesine karşı aldığı tavır, büyük ölçüde, onun Defensor'daki dünyevi ve ruhani alemler arasında yapmış olduğu keskin ayırımı ilişkin varsayımına dayalıdır. Marsilius'a göre, dünyevi amaçlar çoğunlukla ruhani amaçlarla ilişkisizdir (Moreno-Riaño ve Nederman, 2012: s. 128). Marsilius'da ruhani (spiritual) kavramı, "içkin" eylemlerin tamamen içsel ve kendine ilişkin olarak anlaşıldığı "insanın bilişsel veya iştah gücünün her içkin eylemini veya tutkusunu ifade eder." (Marsilius, 2006: s. 147). İçkin eylemler, ruhun sınırlarını aşmamaları anlamında ruhsaldır, dolayısıyla insan gözlemi için görünmez olup yalnızca Tanrı tarafından bilinir. Buna karşılık, Marsilius'a göre, bir insanın dünyevi faaliyetleri, "başkalarına yönelik" (transient) oldukları, yani başka biri üzerinde bir

etkiye sahip oldukları ölçüde diğer insanları ilgilendirir. Sonuç olarak, “başkalarına yönelik” eylemler, sadece siyasi topluluğun yasaları ve yöneticileri tarafından düzenlenmenin konusu olabilir. Burada dinî otoriteleri ilgilendiren bir durum söz konusu değildir (Marsilius, 2006: s. 26). Bu tür davranışlar uygun bir biçimde yapıldığında, hem bireysel hem de toplumsal anlamda fayda sağlar. Aksi durumda ise eylemin sonuçları olumsuz olur ve bu olumsuz sonuçlara uygulanacak yaptırımlar dünyevi otoritelerce belirlenir.

Bu nedenle sivil ve siyasi alanın dinî alandan ayrışması ve özerk hale gelmesi gerekir. Bu aynı zamanda yetkin anlamda toplum olabilmenin (civitas) temel hedefi olan sosyal barışın yakalanabilmesi için bir zorunluluktur. Bir diğer ifadeyle Marsilius, dinî alan ile siyasi alanın ayrışmasını toplumsal barış ve huzurun ön koşulu olan bir yöntem olarak görmektedir (Vergin, 2000: s. 127). Bunun gerçekleşebilmesi için değişmekte olan toplumun doğasını anlamak gerekmektedir. Marsilius’a göre toplum artık erken dönem toplum tipinin özelliklerini yansıtmamaktadır. Erken dönem topluluklar (prima communitatis), toplumun ihtiyaç duyulan bütün fonksiyonları uygun bir biçimde yerine getirmek için gerekli üye sayısından mahrumdu. Bu tarz topluluklarda, bir kişinin adaletsizliklere yol açabilecek birden fazla ve potansiyel olarak çatışan rollerde bulunması yüksek bir ihtimal ve hatta neredeyse kaçınılmazdı. Örneğin küçük bir ilkel toplulukta bir köyün yaşlısı hem yargıç rolünü üstlenebilir hem de başka kurumsal hizmetlerde bulunabilir. Marsilius, bir oğlu diğer oğlunu öldüren bir ihtiyarın örneğini verir. Ona göre, baba aynı zamanda yaşlı olduğu için bir rol çatışmasına yakalanır. Aile içinde, babanın istenmeyen davranışlarda bulunan oğluna karşı hoşgörülü olma hakkı vardır, ancak birtakım sorumluluklara sahip bir büyük olarak onu cezalandırmayı reddederse, bu sefer maiyetinde bulunan tüm köyün siyasi refahını tehlikeye atar. Eğer bu kişi, böyle bir durumda oğluna karşı hoşgörülü davranırsa köylüler arasında toplumsal düzeni tehdit eden bir huzursuzluk ve çekişme ortaya çıkacaktır. Marsilius, bu nedenle, toplumun adaletsizlikleri telafi etmek için belirlenmiş objektif kuralları yoksa, bunun insanlar arasında çekişmelere ve nihayetinde de toplumun dağılmasına yol açabileceğini savunuyor. Erken topluluklarda bu durum kaçınılmaz olsa da, Marsilius gelişmiş toplumlarda (perfecta communitas) konumların çakışmasına – birbiriyle çatışma ihtimali yüksek olan farklı görevlerin aynı kişi(ler)de toplanmasına – izin vermez çünkü gelişmiş toplumlar otorite çakışmasının yol açtığı adaletsizliklerden kaçınmak için artık gerekli kaynaklara sahiptir. Marsilius’a göre, toplumu çatışma ve gerileme tehlikelerinden korumak için özellikle de din adamlarının devlette birden fazla işlevi yerine getirmelerinin yasaklanması gerekir (Marsilius, 2006: s. 15-16). Rahipler sadece dinî alanda kalarak kendi görevlerinin, gerçekten, gereği olan Tanrı’ya ibadet etme, kutsal törenleri yönetme ve inananlara özen gösterip onlara ahlaki rehberlik yapma gibi işlevleri yerine getirmelidir (Marsilius, 2006: s. 34-35).

Din ve devletin ayrışması ve devletin tarafsızlığı ilkesi devletin sınırları içerisinde yaşayan insanların artık aynı inanç, düşünce ve yaşam tarzlarına sahip olmamalarının da gerektirdiği bir durumdur. Devlet ile dinî inanç ya da yorum arasında tam bir uyum söz konusu değildir. Dahası, papalığın vazettiği Tanrı anlayışı ve dinî yorumlardan farklı anlayış ve yorumları benimseyen inanç grupları aynı devletin sınırları içerisinde vatandaş olarak yaşamaktadır. Bu durumda, din adamlarının devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde bulunmaları ve dolayısıyla devletin zorlayıcı gücünü ellerinde bulundurmaları, toplumsal kesimler içinde kendilerinin vaz ettikleri dinî anlayışı benimsemeyenlere karşı adaletsiz eylemlerde bulunmalarını beraberinde getirecektir. Bu ise asıl amaç olan toplumsal barış ve huzura engel teşkil etmektedir çünkü toplumun bir kesiminin ayrımcılığa uğradığını hissetmesi bölünmelere ve çatışmalara yol açacaktır. Dolayısıyla siyasi iktidarın dinden bağımsız hale getirilmesi, bir başka ifadeyle seküler alan ile dinî alanın birbirinden ayrılması ve dinî alanın seküler alanın gözetiminde olması, Marsilius açısından, bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Marsilius bu düşüncesini temellendirmek için ruhban sınıfının, öyle bir hakka sahip olduklarını iddia etmesine rağmen, neden dünyevi güce sahip olmadıklarını ve olmaması gerektiği sorunsalına odaklanmaktadır.

1.1. Rahiplerin Dünyevi Güç İddiası

Marsilius papalık hükümlerinin bu dünyada zorlayıcı bir güce sahip olamayacağını savunmaktadır. Ona göre, bu dünya ile ilgili meselelerde din adamları da başka insanlar gibi sivil yasaya tabidir. Ancak, din sınıfı her iki dünyada da zorlayıcı ve yaptırıcı bir güç iddiasında bulunur (Koch, 2012a: s. 148). Çünkü kiliseye göre en onurlu eylem, rahipler ve piskoposlar tarafından ayin sırasında gerçekleştirilen kutsal dönüşüm olarak

kabul edilen eylemdir. Kilise buradan hareketle herhangi bir rahibin rahip olmayan herhangi birinden daha onurlu ve değerli olduğu sonucunu çıkardığı için rahip olmayan birinin rahip biri üzerinde bir yargı yetkisine sahip olamayacağını savunur. Papalık yargı yetkisini kendisine atfeder ve bununla da yetinmeyerek dünyevi güç iddiasında bulunur. Üstelik Papalık, dünyevi güç ve yargı iddiasını sadece din adamları ve dinî konulara ilgi duyanlar için bağlayıcı görmemekte, statüsü ne olursa olsun herkes için geçerli ve bağlayıcı görmektedir. Ayrıca bu iddia, sadece özel kişilerle de sınırlı olmayıp aynı zamanda yöneticiler, topluluklar ve gruplar üzerinde ve dolayısıyla devletler (krallıklar, komünler ve imparatorluk) üzerindeki gücü de kapsamaktadır (Marsilius, 2006: s. 152). Dolayısıyla Roma imparatoru, örneğin, yetki ve görevlendirme bakımından Kilise'ye tabidir. Bu nedenle Kilise, seküler bir yargıcın bir ruhban sınıfı üyesiyle ilgili verdiği hiçbir hükmü tanımaz. Ancak bu, Marsilius'a göre, devletin varlığını tehdit eden bir durumdur (Marsilius, 2006: s. 114-119).

Papalık, "Göklerin Egemenliğinin anahtarlarını sana vereceğim. Yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde de bağlanmış olacak; yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde de çözülmüş olacak." (Matta, 16:19) ayetine dayanarak İsa'nın gücünü Aziz Petrus'a devrettiğini ileri sürmektedir. Buna göre, Aziz Petrus'un makamının halefleri olarak papalara, bağlama ve çözme gücü ve dolayısıyla tüm insanlık üzerinde hakimiyet kurma yetkisi verilmiştir. Bu dünyada iktidarın kullanılması iddiası Matta tarafından da desteklenmektedir: "Gökte ve yerde tüm güç bana verildi" (28:18) (Marsilius, 2006: s. 152-154). Ancak, Defensor'un amacının papanın ya da ruhban sınıfından herhangi birinin dünyevi ya da ruhani meselelerde zorlayıcı yargı gücüne sahip olup olmadıklarını açıklamak olduğunu belirten Marsilius, papanın dünyevi güç bir yana dinî gücünün dahi bir gasp olduğunu vurgular (Marsilius, 2006: s. 144). Çünkü ona göre, gerçek Kilise, mevcut kurumsal örgütlenme biçiminde olduğu gibi, başında bir otoritenin bulunduğu hiyerarşik bir yapıya sahip değildir (Ağaoğulları & Köker, 2013: s. 69; Sweeny, 2012: s. 194). Din adamları arasında ruhani bir üstünlük bulunmamaktadır. Bu anlamda İsa'nın bütün havarileri eşittir. Bu nedenle papalığın ardılı olduğunu ileri sürdüğü Aziz Petrus üzerinden kendisinin en üstün dinî otorite olduğuna ilişkin iddiası temelsizdir. Üstelik, kutsal metinlerden hareketle, Aziz Petrus'un Roma piskoposu, yani papa olduğunu ve dahası onun, herhangi bir dönemde Roma'da bulunduğunu bile kanıtlamak olası değildir (Marsilius, 2006: s. 332).

Ayrıca, kilise sadece ruhban sınıfından ibaret olmayıp İsa'ya inanan ve onu anan tüm sadık müminleri ihtiva eden bir topluluktur (Marsilius, 2006: s. 145). Dolayısıyla din adamları sınıfı dendiğinde, bundan anlaşılması gereken sadece rahipler, papazlar vb. değil bütün inananlardır. Bu açıdan ruhban sınıfına mensup olup olmadıklarına bakmaksızın bütün insanlar Kilise yapısının bir parçasıdır. Üstelik kilise zorlayıcı güçle donanmış yasalara sahip değildir. Dinî makamların dünyevi güç peşinde koşmalarını dinsel sapkınlık olarak nitelendiren Marsilius'a göre, rahiplerin dünyevi güç iddiası İsa'nın öğretilerine de aykırıdır. Üstelik, rahiplerin bu konuda sergiledikleri kötü örnekler kamuya ve ortak yarara da zarar vermektedir. Diğer insanlar gibi rahipler de yasayı çiğneyebilir ve "zina, dayak, adam öldürmek, hırsızlık, soygun, hakaret, iftira, vatana ihanet, dolandırıcılık, sapkınlık ve onların işlediği diğer benzer eylemler gibi kanunla yasaklanmış fiiller" işlerler (Marsilius, 2006: s. 218). Marsilius'a göre dinî alanda zorlayıcı güce sahip olan tek kişi İsa Mesih'tir ve onun da zorlayıcı gücü bu dünyada değil öteki dünyada faal olacaktır. İsa Mesih, bu dünya ile ilgili herhangi bir güç iddiasında bulunmamış ve kendisini dünyevi güce tabi kılmıştır (Marsilius, 2006: s. 161; s. 164).

Durum böyle olunca, yani bizzat İsa'nın kendisi bu dünya ile ilgili meselelerde bir hak iddiasında bulunmayıp dünyevi otoritelere tabi olduğunu kabul edince, o zaman ruhban sınıfının dünyevi güç iddiası dinî açıdan da temelsiz bir hale gelir. Dolayısıyla dünyevi güç iddiası geçersiz hale gelince ruhban sınıfının siyasi otoritenin yargı yetkisinden azade tutulmasına da izin verilemez. Çünkü, yukarıda da ifade edildiği üzere, din adamları da diğer tüm insanlar gibi kötülük yapabilirler. Hatta Marsilius, sadece bazılarının değil, çoğu din adamının başkalarına zarar verip haksızlık ettiğini ileri sürer. Sonuç olarak, rahiplerin de "insan yasalarını ihlal edenleri cezalandırma konusunda zorlayıcı güce sahip olan yargıçlara hesap verme veya yargı yetkisine tabi" olmaları gerekir. Marsilius'un söyleminde bu tür suçları işleyenler için ceza ihtiyacı belirgindir. Marsilius, rahiplerin daha iyi bilmeleri ve bu nedenle eylemlerini sıradan insanlardan daha dikkatli düşünmeleri gerektiği için, rahipler için daha ağır cezalar talep etmektedir. Marsilius, günah hakkında konuşan rahiplerin, günah hakkında bilgilendirilmesi gereken sıradan insanlara göre daha fazla ceza almaları gerektiğini söylüyor. Çünkü kötü örneklik sergileyen rahipler, yanlışları teşvik eder, hukuk sistemini baltalar ve devlete karşı saygısızlığa

yol açar (Marsilius, 2006: s. 216-218).

Ruhban sınıfının dünyevi güç iddiası, Marsilius'a göre, toplumun refah ve barışı için de ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. O, tüm toplumu, kerameti kendinden menkul bir yaklaşım ile, hegemonyası altına alan ve toplumun iradesini hiçe sayan herhangi bir otoriteyi despotik olarak ilan eder. Dolayısıyla dünyevi meselelerde rahiplerin yargılama yetkisine sahip oldukları yönündeki iddialarını fiili despotizm olarak nitelendirir. Ona göre bu, rahiplerin kendi alanları dışına çıkmaları ve kendilerine ait olmayan bir alanda hak iddia etmeleri demektir. Bu ise potansiyel olarak rekabet eden, çakışan otoriteler arasında çatışmalar yaratır. Bu çatışmalar toplumun birliğini tehdit eder ve devletin gerilemesine neden olabilir (Marsilius, 2006: s. 125-126).

Öte yandan Marsilius, din adamlarının dünyevi hayata dalmalarını ve dünyevi güç iddialarını kolaylaştırabilecek kanalların tıkanması gerektiğini düşünür. Bu nedenle, onlar, dünyevi mallardan ancak hayatın icaplarını temin etmek ve vazifelerini yerine getirmek için ihtiyaç duydukları ölçüde kullanabilirler. Bu mallardan her gün sadece gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak kadar alabilirler. Bu dünya mallarından arta kalan hiçbir şey rahiplerin mülkiyetinde kalmayacak, fakirlere dağıtılacaktır. Aynı anda hem kendi yaşamını kazanmaya hem de İncil'i yaymaya ve öğretmeye muktedir olan bir rahibin, günlük ihtiyaçlarını bu amaç için tasarlanan mallardan ve yoksulları bağışlayarak karşılamasına izin verilmemelidir. Marsilius'a göre, rahiplerin İncil'i vaaz etmekten başka bir işi olmamalıdır (Marsilius, 2006: s. 293-295). Marsilius, ruhban sınıfı için model olması gereken İsa Mesih'in dünyevi bir güce sahip olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca iki çakışan zorlayıcı güç toplumsal uyum için bir tehdittir; dolayısıyla papalığın dünyevi iktidar iddiası hatalıdır (Marsilius, 2006: s. 161-163). Bu nedenle, hiçbir rahip ya da piskopos, dünyevi meselelerle ilgili herhangi bir yargıda bulunamaz, hüküm veremez, baskı uygulayamaz ya da uygulamamalıdır (Marsilius, 2006: s. 227). Dünyevi iktidar ruhban sınıfına değil sivil siyaset alanına ait olduğu için rahiplerin mülkiyete ya da dünyevi iktidara sahip olmaları yasası ve gayri meşrudur.

2. İlahi Yasa ve İnsani Yasa

Marsilius yasayı "her tür duygu ve tutkudan soyutlanmış akıl" (Marsilius, 2006: s. 61) olarak tanımlamaktadır. Yasanın iki şekilde anlaşılabilirliğini belirten Marsilius, bunlardan ilkinde göre yasa; haklı veya haksız, yararlı ya da zararlı olanın göstergesi olup bu haliyle o, hak bilimi ya da doktrini olarak nitelendirilir. İkinci olarak yasa, bu dünyada verilen ödül ya da cezalar için yaptırımlar içeren zorlayıcı güçle donanmış bir buyruk olarak anlaşılır (Marsilius, 2006: s. 53). O halde yasanın karşılığı, adaletin toplumsal bünyede gözetilip gözetilmediğinin ortaya çıktığı somut pratikte aranmalıdır. Çünkü adalet, herkes ve her kesim için bağlayıcı olması gereken yasanın uygulanmasıyla ete kemiğe bürünebilir. Yani yasa bir anlamda adaletin gerçekleşmesinin önkoşuludur (Ağaoğulları ve Köker, 2013: s. 61). Fakat bu tür bir yasa bu dünyadaki düzenlemelere matuf olduğu için bu yasanın kaynağı, Marsilius'a göre, insandır (Marsilius, 2006: s. 56). Ancak bir de öteki dünya ile ilgili olan, oradaki hayatta nihai mutluluğu temin edecek olan ilahi yasa var. Bu yasanın kaynağını ise Marsilius, ebedi yargıç olarak açıklamaktadır. İlahi yasa da, sonuç itibarıyla, zorlayıcı bir niteliğe sahip olduğu için insani yasaya benzer bir karakter arz eder. Bununla birlikte, ilahi yasa doğrultusunda yargılarda bulunan yargıç İsa Mesih'tir ve o da yargı gücünü gelecekteki dünyada kullanacaktır (Marsilius, 2006: s. 221). Marsilius ilahi yasanın politik yaşamı etkileyebileceğini kabul etse de onun sivil yaşamdaki anlaşmazlıkları çözemeyeceğini düşünür. Çünkü, ona göre, Mesih dünyevi hükümdarlığı kurmak üzere bu dünyaya gelmediği için bununla insan yasası ilgilenir. Dolayısıyla bu iki farklı yasa türü farklı amaçlara sahiptir (Marsilius: 2006, ss. 230-231).

Marsilius'a göre ilahi yasa esasen ve yalnızca dini değerlerle, yani ebedi kurtuluşla ilgilidir. Onun amacı sonsuz yaşam için uygun rehberliği sağlamaktır. Bu sebeple, bu dünyayla ilgili zorlayıcı bir nitelikten bütünüyle yoksundur. Çünkü hem zorlayıcı güç sadece yasa koyucuya aittir hem de insanları bir şeye zorlamak dinin amaçlarıyla uyumlu değildir (Marsilius: 2006, s. 224). Burada insani yasayla ilahi yasa arasındaki temel fark da ortaya çıkmaktadır. Marsilius, bu çerçevede, insani yasaya, ilahi yasanın rolünden ve uygulama alanından açıkça ayırt edilmesi gereken bir eylem alanı atfetmektedir. İnsani yasa, bu dünyada bir başkasına zarar verebilecek ve yasalarla cezalandırılabilir eylem alanına göndermede bulunur; bu nedenle uygulaması da yalnızca bu dünyadaki yaşama yöneliktir. Buna karşılık, ilahi yasanın emirleri gelecekteki yaşama atıfta

bulunur, ancak hükümleri insan eylemlerini etkiledikleri için bu dünyadaki yaşamı da etkiler; bilinçli zihnimiz ilahi yasada itaat ile kontrol altında tutulmakla birlikte zorlayıcı güç uygulanımı bu dünyanın değil öbür dünyanın bir niteliğidir (Marsilius, 2006: s. 215). Ancak Marsilius'a göre, insani ve ilahi yasalar sadece yaptırımlarda farklılık göstermezler, aynı zamanda ve esas olarak karşılaştırmalı eylem alanları açısından da farklılık gösterirler. Marsilius'un görüşüne göre, ilahi yasa tarafından düzenlenen ahlaki ve dini alan, insan yasasından daha geniş kapsamlı bir alandır; Tanrısal yasanın, insan davranışını tüm yönleriyle dikkate aldığı göz önünde bulundurulduğunda, insan yasası onu yalnızca nesnel, yani dış yönü içinde değerlendirebilir. Dolayısıyla, insan hukukuna karşı herhangi bir ihlal, ahlaki veya ilahi düzene karşı bir ihlal anlamına gelebilirken, diğer yandan, ahlaki veya ilahi düzene karşı her ihlal, pozitif veya insani olanın, mutlaka, ihlali anlamına gelmez. Bunun nedeni, Marsilius'un açıkça kabul ettiği gibi, insan yasa koyucu için iç güdülerin kontrolünün imkansız olmasıdır (Marsilius, 2006: s. 221-222). Dolayısıyla Marsilius için "vicdan" dünyevi yaptırımlarının dışındadır (D'entrèves, 1959: s. 76).

Marsilius, Defensor Pacis'te ilahi yasanın istismar ya da ihlal edilmesinin bireyin medeni statüsü üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceğini savunuyor görünse ya da buna cevaz verse de daha sonraki çalışması Defensor Minor'da, bu görüşünden vazgeçmiş ve sivil yasaların ilahi yasanın herhangi bir ihlalinin cezalandırmak için kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, hüküm giymiş bir kişinin medeni durumunu ve malını kaybetmesine neden olan cezalar, dinî hukuk ile değil medeni hukukla belirlenmelidir (Marsiglio, 1993: s. 57). Marsilius, çalışmasında bu bahiste o dönem için son derece radikal olan bir görüş ileri sürer ve geleneksel olarak Katolik Kilisesinin riyasetinde gerçekleştirilen bir ayin olarak kabul edilen evlilik ve dinî otoritelerin yetkisindeki boşanmaları sivil alanın konusu haline getirir. Çünkü o, boşanma ve evliliğin sivil meseleler olduğunu dolayısıyla herhangi bir dinî yaptırıma tabi olmaması gerektiğini savunur (Nederman, 1995: s. 326). Bu gibi konuların Kilisenin yargısına bırakılması durumunda karar vatandaşın medeni statüsünü etkileyebileceği için sadece seküler alana yani devlete ait olması gereken zorlayıcı otorite tehlikeye düşmektedir. Marsilius'a göre, zaten "evlilik özünde ruhani bir mesele değildir" ve "bu konuda hiçbir zorlayıcı yargı piskoposlar ya da papazlar için geçerli değildir" (Marsiglio, 1993: s. 59). Dahası, belirli bir kan bağına bir erkekle bir kadının evlenmesini engelleyip engellemediğine karar vermek, tamamen insan yasa koyucunun kararına bağlıdır ve herhangi bir rahip veya piskoposun yetkisinde olan bir durum değildir (Marsiglio, 1993: s. 60).

Marsilius'a göre, bu dünyada bir insanın cezalandırılabilmesinin ön koşulu o insanın yasaları ihlal eden eylemlerde bulunmasıdır, yargıçlar sadece devlette cezalandırılabilir suçlar için ceza verme yetkisine sahiptir. Öte dünyayı ilgilendiren fiillerde onların herhangi bir hüküm verme yetkileri bulunmamaktadır (Marsilius, 2006: s. 241). Ayrıca, rahiplerin dünyevi işlerle ilgili gerçekleştirdikleri işlerin tamamı da sivil meselelerdir ve bu nedenle de seküler yargı yetkisine tabi olmalıdır. Tıpkı din adamları sınıfına mensup olmayan bireyler gibi rahipler de faizle borç verebilir, bankaya para yatırabilir, bir şeyler alıp satabilir, vurabilir, öldürebilir, çalabilir, zina yapabilir, şiddet kullanarak soygun yapabilir, aldatabilir, yalan yere tanıklık yapabilir, iftira atabilir, sapkınlığa düşebilir ve rahip olmayanların işledikleri diğer tüm suçlara da karışabilirler. Din adamlarının da dünyevi eylemleri gerçekleştirebileceği ve rahiplerin kendi aralarında olduğu kadar rahipler ve rahip olmayanlar arasında da kıskançlık ve anlaşmazlıkların ortaya çıktığı gerçeği Marsilius'u bu dünyevi eylemlerin dünyevi yasalara tabi olması gerektiği sonucuna götürür. Marsilius kendi konumuna destek bulabilmek için papanın dünyayı anlaşmazlıklardan kurtarmak için verdiği dinî hükümlere müracaat etmektedir.

Marsilius için temel ölçüt, dünyevi eylemlerin bu dünyada bireylere fayda ya da zarar getirebilme durumudur. Söz konusu eylemlerin "bu dünyaya" ait olduğu vurgusu onları ilahi yasanın hükmünü icra ettiği alandan çıkarmaktadır. Bu nedenle "insani yasa bu tür eylemlerin ölçüsü olmalıdır." (Marsilius, 2006: s. 150). İnsani yasa ile ilahi yasanın uygulama alanlarının farklı olduğunu ileri süren Marsilius'a göre, yargıç insani yasaya göre yargılama yapmalı ve hüküm vermelidir. Bir başka ifade ile, seküler yargıç kararlarını yalnızca insan yasası temelinde ve bu dünya ile sınırlandırarak vermelidir. Öteki dünyaya ilişkin yargılama oraya ait olmalıdır (Marsilius, 2006: s. 151). Dolayısıyla Marsilius, bir taraftan dinî otoritelere dünyevi alanda bir yargı yetkisi tanımazken dünyevi otoritelerin de dinî alanda, örneğin dinî öğretinin düzenlenmesinde, bir yetki sahibi olmadıklarını düşünmektedir. Bu yönüyle de kendi çağının yabancı olduğu bir anlayış ortaya koymaktadır.

Yasa ve otoritenin kaynağı konusunda da Marsilius nettir. Bu konuda yetki halkındır. Halk yasa üzerinde müzakere etmelidir; her yurttaşın yasanın değiştirilmesini önerme veya yasanın reddedilmesini talep etme hakkı vardır; yasa ancak herkesin rızasıyla onaylandığı takdirde uygulanabilir ve insan hukukunun bir parçası haline gelebilir. Marsilius'un gözünde elitlerin aracılığıyla ortaya çıkan çoğunluk yönetimi ortak iyiliği gözetmek için değil söz konusu çoğunluğun yararına tercihlerde bulunur (Koch, 2013b: s. 137). Marsilius, burada, herkesi etkileyecek olanın herkes tarafından onaylanması gerektiği ilkesinden hareket eder. Ancak karar alma sürecinin bir parçası olmak için birey bir vatandaşlık statüsüne sahip olmak zorundadır. Marsilius için sivil statü öncelikle yaş ve cinsiyete bağlıdır. Yabancı olmayan olgun yaştaki bütün özgür erkekler vatandaşdır (Marsilius, 2006: s. 67). Bununla birlikte, Marsilius toplumun düzenini bozacak fiillerde bulunan bireylerin dışlanmasını kabul edecek bir açık kapı da bırakır çünkü esas olan toplumun korunmasıdır. Örneğin maddi çıkarı olmayan ve toplumun refahını tehlikeye atan kötü niyetli biri karar alma sürecinin dışında tutulabilir (Marsilius, 2006: s. 74-75). Ancak bu bir istisna olarak söz konusu olabilir çünkü kötülük ve acziyet anlamına gelen bu durum, ona göre, toplumun çok çok cüz'i bir kesiminde ortaya çıkabilir. Dolayısıyla Marsilius'un gözünde herhangi bir grubun karar alma sürecinden dışlanması zalimce olacaktır çünkü o, toplumu yöneten yasalar hakkında vatandaşların yalnızca bir kısmının karar vermesine izin verilmesini sakıncalı bulmaktadır. Ona göre, eğer böyle bir durum gerçekleşirse, bu yasalar potansiyel olarak karara dahil edilenlerin lehinde, dahil edilmeyenlerin ise aleyhinde olacak şekilde düzenlenecektir (Marsilius, 2006: s. 77). Bu ise, nihai hedef olan toplumsal barışı tehlikeye atmaktadır. Marsilius bir toplumu oluşturan insanların inançlarından, düşüncelerinden, yaşam tarzlarından ötürü karar alma süreçlerinden dışlanmasını tasvip etmez (Koch, 2013b: s. 131).

Marsilius için bütün vatandaşların yasa koyucu olarak rol alabileceği bir durum zorunludur. Çünkü yasa toplumun belli bir kesimini değil bütünü ilgilendirir ve etkiler dolayısıyla bütünü çıkarını gözetmek durumunda olduğu için tüm vatandaşlar yasaların yapımında rol almalıdır. Bu durumda vatandaşlar, temsil yoluyla da olsa yasaların yapımında bireysel katkılar sunma imkanına sahip olurlar (Ağaoğulları ve Köker, 2013: s. 63). Böylece, tüm vatandaşlar yasaları kendilerinin yaptığını düşünecek ve yasalara karşı çıkmayı gerektirecek bir neden kalmayacağı için onlara isteyerek boyun eğeceklerdir. Toplumsal barış ve kamu yararı da buradan neşet edecektir çünkü hiçbir yurttaşın diğerinin kontrolü ya da egemenliği altında olmadığı, sadece yasaların herkes açısından bağlayıcılığının olduğu bir reel durum söz konusu olacaktır. Marsilius'a göre, bir devlette tüm vatandaşlar değil de belirli bir grup veya kişi devletin kurallarını belirliyorsa orada açık bir biçimde despotizm vardır. Aksi bir durum, özgür insanlardan oluşan bir toplumda her yurttaşın hangi yasaya göre yaşamak istediğini belirleme hakkına sahip olması gerektiği ilkesi ihlal edilmektedir (Marsilius, 2006: s. 69-71). Bu nedenle, yasama sürecinde tüm vatandaşların rızasının alınması gerekmektedir. Çünkü ona göre her vatandaş bir yasanın kendi çıkarına ait olup olmadığını, kamu yararını desteklediğini mi yoksa ona zarar mı verdiğini bilir. Sonuç olarak, Marsilius'a göre, her vatandaş bir yasanın iyi olup olmadığına veya iyileştirilmesi, revize edilmesi veya reddedilmesi gerekip gerekmediğine karar verebilir (Marsilius, 2006: s. 79-80). Bu sebeple, Marsilius açısından, herhangi bir toplumsal kesimi kayırmadan yasaların onaylanmasında toplumsal rıza almak önem arz etmektedir.

3. Din Adamları Sınıfının Toplumsal Statüsü

Marsilius'un teorisinde din adamları sınıfı toplumu oluşturan herhangi bir sınıftan ya da kurumdan fazla bir anlam taşımamaktadır. Ruhban sınıfına mensup olan kişiler de siyasi varlığın sınırları içinde yaşayan herhangi biri gibi vatandaşlardır. Bu anlamda onun da, tıpkı diğerleri gibi, ne bir ayrıcalığı ne de bir dezavantajı bulunmaktadır. Marsilius, bu çerçevede, vatandaş "konumuna göre bir sivil topluluğa, bir yönetim ya da meclise veya yargı işlevine katılan birey" (Marsilius, 2006: s. 67) olarak tanımlamaktadır. Bu, din adamları sınıfına mensup olsun ya da olmasın toplumu oluşturan bütün bireyleri vatandaşlıkta eşitlemektedir. Dolayısıyla, Marsilius'un perspektifinde, din adamları sınıfı, papalığın ya da ruhban sınıfının iddia ettiği gibi ayrıcalıklı bir toplumsal statüye sahip değildir. Bundan Marsilius'un din karşıtı olduğu sonucu çıkarılmamalıdır çünkü o hem dini hem de rahipliği politik yapının doğal bir parçası olarak görmektedir (Marsilius, 2006: s. 40). Üstelik rahiplik makamını bu yapının (civitas'ın) gerekli unsurlarından biri olarak nitelendirmektedir (Marsilius,

2006: s. 22). Din ve din adamları sınıfı hem bu dünyada hem de gelecekteki dünyada insanlara fayda sağlamak gibi temel bir rol oynamaktadırlar. Çoğu dinî sistem gelecekteki dünyada iyiliği ödüllendirmeyi ve kötülüğü cezalandırmayı vaat etmektedir. Bu sebeple din adamları ebedi lanetle ilgili öğüt ve uyarılarda bulunarak ve böylece insanların düzen bozucu eylemlerini engellemeye çalışarak ahlaki standartların yüksek düzeyde tutulmasına yardımcı olurlar (Marsilius, 2006: s. 28, 2006: s. 397). Marsilius, nihai amacı olan toplumsal barışı yakalamak için din adamları sınıfını legal yapının içinde vatandaşlık rejiminin bir parçası haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için de din adamları sınıfını, kerameti kendinden menkul bir dünyevi güç olmaktan çıkarıp meşruiyetini halktan ve onun yaptığı yasalardan alan dünyevi iktidara tabi kılmak amacındadır.

3.1. Din Adamlarının Atanması

Marsilius, rahipliğe kimin seçilebileceğine ve seçilmesi gerektiğine karar vermenin rahiplerin kendilerine bırakıldığı yaygın uygulamaya karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda, Marsilius sadece sıradan rahiplerin atanmasıyla değil, özellikle de bu görevi yeterli bir şekilde yerine getirmek için asgari gerekliliklerden yoksun olan kişilerin piskoposluk makamına terfi etmesine göndermede bulunur. Marsilius bunu, adını vermediği bir şehirde, dilbilgisi açısından doğru bir konuşma bile yapamayacak durumda olmasına rağmen, piskoposluk görevine atanmış olan genç bir kişinin örneğini kullanarak açıklar:

Tanrı ve inananlar topluluğu şahidim olsun ki, ben gramatik olarak bile konuşamayacak düzeyde olan pek çok rahip, başrahip ve diğer kilise görevlilerini gördüm ve duydum. Ve daha da şok edici olan, bir kilise ayininde yirmi yaşından büyük ve hala ilahi yasadan bütünüyle bihaber olan, sadece rahip olarak atanmadığı hatta rahip yardımcısı bile olmadığı halde, yine de, kayda değer ve kalabalık bir şehrin piskoposu yapılan bir adam tanıdım ve gördüm. Roma başpiskoposu, Mesih'in vekili olduğunu iddia ederek, bu tür atamaları yasal olarak yapabileceğini ve dinî atamalar ile yardımların dağıtımını üzerinde tam bir yetkiye sahip olduğunu iddia etmektedir (Marsilius, 2006: s. 375).

Marsilius bunun istisnai olmadığını, sıklıkla yaşanan bir durum olduğuna, pek çok yerde piskopos olarak görev yapanların rahiplik aşamasını atlayarak direkt piskopos olarak atandığına dikkat çekmektedir. Papa'nın güçlülerin beğenisini kazanmanın bir yolu olarak piskoposluk veya diğer manevi makamlar verdiğini ileri süren Marsilius, böylece, papalığın birilerine dinî görev bahşetmesinin arkasındaki temel motivasyonun adayın sahip olduğu nitelikler değil güç-siyaset ilişkileri olduğunu belirler.

Marsilius bu nedenle, rahiplerin atanmasında yetkinin ruhban sınıfında değil siyasal otoritede olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre, rahiplerde olduğu gibi, papa da yalnızca rahiplerin seçimiyle değil, sivil yasa koyucunun onayıyla görevine atanmalıdır. Papa'nın hem insani hem de ilahi yasalara müdahil olma hakkına sahip olduğu iddiasından dolayı, diğer dünya meselelerindeki yetkisini, toplumsal barışı tehlikeye atacak şekilde dünyevi meseleleri de içine alacak kadar genişletebilmesi tehlikesi vardır (Marsilius, 2006: s. 371-372). Bunun önüne geçebilmek ve papayı kendi sınırları içinde tutabilmek için, onun seçilmesi ve görevden alınması sivil yasa koyucunun kontrolünde olmalıdır (Marsilius, 2006: s. 390). Yasalarda ve anayasalarda yapılacak bu değişiklikler, papa ve rahiplerin güçlerini halka karşı haksız yere kullanmamalarını ve toplum siyasetine müdahalelerinin önüne geçeyi amaçlamaktadır (Koch, 2012b: s. 182).

Marsilius, ayrıca toplumun ne kadar din adamına ihtiyaç duyduğunu belirleme yetkisini de siyasal iktidarın eline vermektedir. Ona göre devletin, devletteki tüm gerekli görevlerin dengesini bozmadan sürdürebilirliğini temin etmek için kimlerin ve kaç kişinin rahip olmasına izin verileceğini düzenlemesi gerekmektedir. O, din adamları sayısının kontrolsüz bir şekilde artmasının devletin zorlayıcı gücüne direnebilecekleri ve iktidarı ele geçirdiklerinde toplumu despotik ve keyfi bir şekilde yönetecekleri bir sınıfın ortaya çıkmasından endişe duymaktadır. Dolayısıyla toplumda rahip sayısının ihtiyaç duyulan oranlarda sınırlandırılması gerekmektedir ve bunu gerçekleştirmek, yönetimin tüm diğer kısımlarını düzenlemekten sorumlu olan sivil yönetimin yetkisindedir (Marsilius, 2006: s. 220). Marsilius bu konuya büyük bir önem verir ve rahiplerin sivil yönetim tarafından veya en azından onun gözetiminde görevlerine atanmaları gerektiğini savunur (Koch, 2012b: s. 175).

Marsilius'a göre, din adamlarının atanmasının siyasal otoritenin denetiminde olmamasının, bütün bu

sayılan faktörlerin yanında, yol açtığı bir başka istismar alanı daha bulunmaktadır: eğer rahipler seküler yargı yetkisinin dışında bırakılırsa, vatandaşların çoğunluğu vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda kalmamak için rahip olma yoluna başvurabilirler. Marsilius böyle bir durumu kabus olarak nitelendirmekte ve din adamlarının sayısının sınırlandırılmasını bu sebeple de önemsemektedir (Marsilius, 2006: s. 218-220). Devletin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi ve din adamları sınıfından kaynaklanan olumsuzlukların önüne geçebilmek için rahiplerin uygun, yani rahipliğin özel gereksinimlerini karşılayabilecek kişiler arasından seçilmeleri gerekmektedir (Koch, 2012a: s. 167). Çünkü devletin iyi bir şekilde düzenlenmesinde sorumluluk nasıl o devletin üyelerine aitse, Kilisenin de iyi işleyen bir düzene kavuşmasının sorumluluğu, görevi uygun adayların rahipliğe kabul edilmesini mümkün kılacak yapıları oluşturmak olan insan yasa koyucuya aittir. Tıpkı hükümdarın seçiminde olduğu gibi, birini seçme hakkı, onu görevden alma hakkını da içerir (Marsilius, 2006: s. 341-342). Hükümdar görevi esnasında görev ihmallerinde bulunur, kamu yararını gözetmez ve onu tehlikeye atarsa onu görevden almak yurttaşların sorumluluğudur (Marsilius, 2006: s. 124). Aynı durum bir din adamı için de geçerlidir. Bir rahip hata yapar ve inananların kurtuluşunu tehlikeye atarsa ondan hesap sorulabilir ve görevine son verilebilir (Marsilius, 2006: s. 347).

Marsilius, rahipleri herkes için geçerli olan kurallara tabi tutarak onların devletin veya makamlarının gereklerini, cezalandırılmadan ihlal edebilecekleri yönünde bir düşünceye kapılmalarını engellemeye çalışmaktadır. Onun anlayışında, din adamları sınıfı ne dünyevi iktidar ve yönetim konusunda bir güce, ne de yargıya konu olan meselelerde bir dokunulmazlık ya da ayrıcalığa sahiptirler. Bu nedenle onların görev ve sorumluluklarının neler olduğunu belirlemekte yarar vardır.

3.2. Din Adamlarının Görev ve Sorumlulukları

Marsilius kendi döneminin din adamları sınıfına karşı çok katı bir tutum geliştirmiştir. Çünkü ona göre kendi zamanının din sınıfı mensupları insanlara hizmet etmemekte, ahlaki açıdan iyi bir yaşam sürmemekte ve İsa Mesih'in yoksulluk modelini izlememektedirler. Onlar İsa'yı takip ve taklit etmek yerine dünyevi liderlerle kibirli bir şekilde rekabet etmek için güçlü ordular kurdular. Bu durumu gayri meşru bir arzu olarak nitelendiren ve kınayan Marsilius'a göre;

Bunları yapmak, Mesih'in emrini küçümsemek ya da bu buyruğu bilmemek anlamına geldiğinden, önce din adamlarına, hangi yetkinin kendilerine ait olduğunu göstererek, bu konuda hatırlatma yapılması gerekir daha sonra, [öğüdümüzü] dikkate almazlarsa, başkalarının ahlakını bozmasınlar diye, seküler yöneticiler tarafından yollarını düzeltmeye zorlanmalıdırlar (Marsilius, 2006: s. 174).

Marsilius'a göre mevcut durumda din adamları sınıfı rahipliğin ideallerine aykırı davranmaktadır. Onlar ideal rahip olmak yerine mülk sahibi olmayı, dünyevi ve seküler güce sahip olmayı tercih ettiler. Marsilius rahipleri sıklıkla cehalet ve kötülükle suçlayarak onları despot yöneticilerle karşılaştırır; o, bu iki grubu sadece lanetlemekle kalmaz, aynı zamanda siyasi topluluğa da zararlı ve kurtulması gereken unsurlar olarak görmektedir (Koch, 2012b: s. 172).

Marsilius'a göre ideal olan, rahiplerin dünyevi güç peşinde ve zorlayıcı iktidar iddiasında bulunmaları değil aksine, iyi ahlakı temsil eden örnekler sunması, İsa Mesih'in yoksulluk örnekliğini takip etmesi ve ahlaki olarak iyi bir yaşam sürmeleridir. Bu çerçevede onlar, dinî ritüelleri gerçekleştirme, Tanrı'nın yasasını öğretme, inancı vaaz etme ve inananlara sonsuz yaşama nasıl ulaşacaklarını öğretme gibi faaliyetlerle ilgilenmelidirler. Bireylerin gelecekteki dünyada sonsuz lanete maruz kalmamak için ne yapılması gerektiğini nelerden kaçınılması gerektiğini ve neye inanılması gerektiğini öğretmekle meşgul olmalıdırlar (Marsilius, 2006: s. 34-35). Başka ve daha genel bir ifadeyle, rahipler, "insanların ahlakına, hem şimdiki hem de gelecekteki dünyanın statüsü için uygun ve gerekli olan yeterli rehberliği vermelidir" (Marsilius, 2006: s. 341). Dolayısıyla Marsilius'un anlayışında, rahiplerin bu gerçek görevlerini yerine getirebilmeleri için onların devlet yönetimine katılmaları veya dünyevi meselelere müdahale etmelerinden men edilmeleri gerekmektedir. Marsilius böylece onları siyasi görevden ve, mülk sahibi olmak da dahil, ekonomik faaliyetlerden dışlar (Marsilius, 2006, s. 294). Marsilius rahiplere bu görev ve sorumlulukları verirken, bir kez daha İsa Mesih'e atıfta bulunur. Ona göre, dünyevi görevlere ve zenginliğe talip olmak Mesih'in öğretisiyle bağdaşmaz ve bu nedenle, tüm din

adamlarının, tıpkı Mesih gibi, yoksulluk içinde yaşaması gerekmektedir (Marsilius, 2006: s. 244). Rahiplerin sorumluluk alanı kilise içi idare, eğitim ve ibadet işlevlerini yerine getirmektir, kilise dışında herhangi bir işlevleri bulunmamaktadır (Ebenstein, 2009: s. 160).

Din adamlarını tüm seküler siyasi görevlerden dışlamak ve onların mülkiyet haklarını reddetmekle Marsilius, papalık iddialarına ve zamanının tarihsel gerçekliğine açıkça meydan okumaktadır. Ona göre, neredeyse zamanının tüm piskoposları, İncil öğretilerinin ve ilahi emirlerin içerdiğinin pratikte tam tersini yapmaktadır:

Çünkü onlar zevklere, gösterişe, dünya malına ve seküler yönetime yakıcı bir arzu duyarlar ve hak ettikleri bir şekilde kendi çabalarıyla değil hem gizli hem açık adaletsizlikle bu amaçların peşine düşer ve onları elde etmeye çalışırlar. Halbuki, Mesih ve onun gerçek taklitçileri tüm bu şeyleri reddettiler ve başkalarına, özellikle de bu dünyanın küçümsenmesi müjdesini başkalarına vaaz etmesi gerekenlere, onları hor görmelerini emrettiler ve öğrettiler (Marsilius, 2006: s. 131).

Oysa, Marsilius din adamlarının ruhani görevlerini yerine getirebilmeleri için onları tüm dünyevi görevlerden uzak durmaya çağırır. Rahipler ideal şekilde görevlerini yerine getirdiklerinde, Marsilius'un gözünde ruhun hekimleri olarak belirirler (Marsilius, 2006: s. 239). Ezcümle, Marsilius'a göre iyi düzenlenmiş bir toplumsal düzende rahipler dünyevi işlerle değil ruhani işlerle meşgul olurlar.

Sonuç

Padovalı Marsilius'un yaklaşımında siyaset bu dünya ile din ise öteki dünya ile ilgili bir konudur. Dolayısıyla ikisi birbirine karıştırılmaması gereken farklı alanlara hitap eden meselelerdir. Ancak böyle olması, onları birbirinden tamamen bağımsız bir hale getirmemektedir. Çünkü din her ne kadar gelecekteki dünyayı düzenlemeye yönelik bir unsur olsa da netice itibarıyla bu dünyada tecrübe edilen, üstelik bu dünyaya dair tasavvuru da olan bir şeydir. Marsilius'un yaşadığı dönem açısından bakıldığında, dinî çevrelerin sadece gelecektekini değil bu dünyayı da düzenlemeye dönük güçlü bir iddiaya sahip oldukları görülmektedir. Marsilius'un gündeme getirdiği tartışmanın esas çıkış noktası da burasıdır çünkü bu iddia bu dünyayı sadece dinî alana giren boyutuyla hedef almamakta; sosyal, politik, eğitim, yargı vb. dahil hayatın her alanında düzenleyici ve müdahale edici bir rol üstlenmek eğilimindedir. Kilise kendi otoritesini dünyevi bütün kurumların ve otoritelerin üzerinde görerek ve dünyevi otoriteyi kendi otoritesine tabi kılarak, bu rolü oynamak istemektedir. Bunun doğal bir uzantısı olarak, örneğin, dünyevi iktidarın en yüksek temsilcisi olan – Marsilius'un yaşadığı dönem için – imparator ya da kral bir suç işler ya da hataya düşerse hesabını ruhani otoriteye vermek durumunda olacaktır. Ancak ruhani otoritenin en yüksek temsilcisi olan Papa aynı durumda olursa onu hiçbir dünyevi makam yargılayamaz. Dolayısıyla Kilise, kendisi dışındaki herkesi yargılama hakkını kendisinde görürken kendisini ise yargıdan muaf bir kurum olarak öne sürmektedir. Buna temel gerekçe olarak da, kendisinin “mutlak güç” sahibi olduğunu göstermekte ve bu güce sadece uhrevi alanı değil dünyevi alanı da içerecek şekilde bir nitelik atfetmektedir.

Marsilius'a göre, kilisenin mutlak güce dayanarak dünyevi alanda düzenleyici ve zorlayıcı bir iddiada bulunması bir gasptır ve toplumsal barış için son derece büyük bir tehdittir. Dinî otorite bu dünyayla ilgili zorlayıcı güce sahip değildir, zorlayıcı güç dünyevi iktidara ait bir niteliktir. Çünkü toplumsal düzeni sağlayabilmek için bireylerin uyması gereken kurallar ve yasalar vardır ve eğer bireyler bunlara uymazlarsa, yani toplumsal düzeni bozucu eylemlerde bulunurlarsa onların yasalara uymalarını sağlamak ya da işledikleri suçlardan ötürü yargılamak bu dünyaya dair bir konudur. Bu nedenle de dünyevi otoritenin yetki alanındadır dolayısıyla dinî otoritenin, dünyevi zorlayıcı iktidar alanının içinde yeri yoktur. Marsilius bu iki alan arasında kesin bir ayırım varsaymaktadır ve ayırımın ortadan kaldırılması durumunda şiddet, çatışma ve hatta iç savaş gibi durumların ortaya çıkacağını savunmaktadır.

Bu tür bir manzaranın önüne geçmek için toplumun iyi bir şekilde düzenlenmesi ve toplumsal yapıyı oluşturan unsurların görev ve yetki alanlarının dışına çıkmaması gerekmektedir. İyi düzenlenmiş bir toplumsalda, konumuz bağlamında, kilise ya da din adamları sınıfının temel görevi insanlara ahlaki ve manevi alanda rehberlik etmek ve öteki dünyada ruhların kurtuluşu için çalışmaktır. Dünyevi meselelere

müdahale etmeleri yetki aşımıdır ve keyfi uygulamaları beraberinde getirir. Ayrıca devleti kontrol edenlerin de din alanına keyfi müdahalelerde bulunmaya yetkileri yoktur. Bu iki alan, Marsilius'da net bir biçimde birbirinden ayrıdır. Ancak toplumsal düzenin sağlanmasında ve sürdürülmesinden siyasal alan sorumludur. Bu nedenle ruhban sınıfından gelen tehditleri bertaraf etmek için gerekli tedbirleri almak da siyasal iktidarın sorumluluğundadır. Bu doğrultuda siyasal iktidar dinî alanda gerekli gördüğü birtakım düzenlemeler yapma yetkisine sahiptir. Ancak bu yetki manevi alanı düzenlemek olarak anlaşılmamalıdır. Bu yetki, daha ziyade, sağlıklı bir toplumsal düzen tesis etmenin bir gereği olarak din adamları sınıfını vatandaşlık rejiminin bir parçası haline getirmek, din adamları sınıfının mensuplarını diğer vatandaşlarla eşit düzeye getirmek, onları dünyevi yargıdan muaf tutmamak ve rahip sayılarını ihtiyaç oranında sınırlandırmak gibi yine bu dünya ile ilgili konuları içermektedir. Sonuç olarak Padovalı Marsilius, din ve siyaset ayrımı konusunda – manevi alanın düzenlenmesi meselesi dışında – dinî otoritenin siyasi otoriteye tabi olması gerektiğini savunarak kendi dönemi için oldukça radikal sayılabilecek önerilerde bulunmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2013). *Tanrı devletinden kral-devlete*. İmge Yayınları.
- D'entrèves, A. P. (1959). *The medieval contribution to political thought*. The Humanities Press.
- Ebenstein, W. (2009). Siyasi felsefenin büyük düşünürleri (İ. Özel, Çev.). *Şule Yayınları*.
- Güngör, C. (2011). Marsilius'un siyaset kuramı: Defensor Pacis üzerine. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(4), 327-378.
- Koch, B. (2013). Religious freedom and majority rule: Marsilius of Padua "on" Abdullahi Ahmed an-Na'im and the "Secular" Islamic State. *Politics and Religion*, 6(1), 121-144.
- Koch, B. (2012a). Marsilius of Padua on church and state. In G. Moreno-Riaño & C. J. Nederman (Eds.), *A Companion to Marsilius of Padua* (ss. 139-179). Brill.
- Koch, B. (2012b). Priestly despotism: The problem of unruly clerics in Marsilius of Padua's Defensor Pacis. *Journal of Religious History*, 36(2), 165-183.
- Mairet, G. (2011). Padovalı Marsilius'dan Louis XIV'e laik devletin doğuşu. C. B. Akal (Ed. & Çev.), *Devlet kuramı içinde*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Marsiglio of Padua. (1993). *Defensor minor and de translatione imperii* (C. J. Nederman, Çev.). Cambridge University Press.
- Marsilius of Padua. (2006). *The defender of the peace* (A. Brett, Çev.). Cambridge University Press.
- Moreno-Riaño, G., & Nederman, C. J. (2012). Marsilius of Padua's principles of secular politics. In G. Moreno-Riaño & C. J. Nederman (Ed.), *A companion to Marsilius of Padua* (ss. 117-138). Brill.
- Nederman, C. J. (1995). From "defensor pacis" to "defensor minor": The problem of empire in Marsiglio of Padua. *History of Political Thought*, 16(3), 313-329.
- Sweeny, M. J. (2012). The spirituality of the church: Scripture, salvation, and sacraments. In G. Moreno-Riaño & C. J. Nederman (Ed.), *A Companion to Marsilius of Padua* (ss. 181-228). Brill.
- Vergin, N. (2000). *Din, toplum ve siyasal sistem*. Bağlam Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Yazar tek başına makaleyi hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.